

Історія

УДК 94(100) «1917/1920»:930.25

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15788307>

Специфіка формування та особливості репатріації Чехословацького корпусу, 1917–1920 рр. (історіографічний огляд)

Розумюк Володимир Михайлович,

кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6745-5358>

Стельмах Сергій Петрович,

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

Прийнято: 19.06.2025 | Опубліковано: 30.06.2025

***Анотація:** Стаття містить історіографічний огляд зарубіжних досліджень, присвячених формуванню та репатріації Чехословацького корпусу в Росії у 1917–1920 рр. Проаналізовано зміну наукових підходів від героїчного наративу 1920-х рр. та традиційної військової історії до сучасних міждисциплінарних досліджень. Встановлено три історіографічні періоди у дослідженні цієї теми: формування «героїчного наративу» у 1920-х рр., критичне переосмислення у 1960-х рр. та диверсифікацію досліджень після 1989 р.*

Результати дослідження свідчать про те, що у чеській історіографії чільне місце посідає фундаментальна праця Я. Папоушека (1928), в якій легіонерський рух розглядається як один із ключових факторів у здобутті незалежності Чехословаччини. Після 1989 р. з'явилися ґрунтовні дослідження К. Пихліка, Б. Кліпи, Д. Заблоуділової та Р. Сака, які поєднали політичну історію з соціальними підходами. Новітні дослідження Я. Новака, Я. Вацуліка, Т. Гавліка, М. Гошека зосереджуються на спеціальних аспектах: правовому регулюванні, гендерних відносинах, організації репатріації та військово-технічних питаннях.

Англо-американська історіографічна традиція бере свій початок з військово-історичних нарисів Б. Г. Бейкера, який розглядав Чехословацький корпус у контексті ширших геополітичних аспектів. Подальші дослідження Дж. Ф. Н. Бредлі спростували радянську концепцію про т. зв. «союзницьку змову» та довели незапланований характер антибільшовицького виступу корпусу в 1918 р. Сучасні американські дослідники (Дж. Мор, Н. Фікслер) переосмислили роль Чехословацького корпусу як квазідержавного утворення та проаналізували роль преси у формуванні міжнародного іміджу легіонерів. Німецькі історики під час вивчення даної проблеми застосовують методи військової антропології, інструментарій гендерних студій, акцентуючи свою увагу на дослідженні колективної пам'яті в дослідженні в процесі формування національної ідентичності вояків Чехословацького корпусу. Центральною тезою їхніх праць стало твердження, що легіонери були «першими чехословаками», відігравши провідну роль у створенні національного міфу.

Проведений аналіз усієї сукупності основних наукових праць свідчить про методологічний перехід від макроісторичних досліджень військово-політичних процесів до мікроісторичних студій окремих аспектів життєдіяльності вояків Чехословацького корпусу (правове регулювання, гендерні відносини, контакти з місцевим населенням). Джерельна база значно

розширилася завдяки залученню матеріалів з архівів різних країн та критичному переосмисленню попередніх досліджень. Виявлено перспективні напрями для української історіографії: дослідження присутності вояків зі складу корпусу на українських теренах та компаративний аналіз процесів творення частин Чехословацького корпусу та специфіки формування українських військових з'єднань з числа полонених (зокрема, «Синьожупанною» і «Сірожупанною» дивізіями).

Ключові слова: історіографія, Чехословацький корпус, полонені, репатріація, Перша світова війна, військові формування.

Specifics of the formation and repatriation of the Czechoslovakian Legion, 1917-1920 (historiographical review)

Volodymyr Rozumiuk,

Candidate of Political Sciences, Leading Research Fellow, State Institution
“Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6745-5358>

Serhii Stelmakh,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Fellow, State
Institution “Institute of World History of the
National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

Abstract: *This article presents a historiographical review of foreign scholarship on the formation and repatriation of the Czechoslovak Legion in Russia between 1917 and 1920. It traces the evolution of scholarly approaches from the heroic narratives of the 1920s and traditional military history to contemporary*

interdisciplinary research. The study identifies three main historiographical phases: the development of the “heroic narrative” in the 1920s, critical reassessment in the 1960s, and the diversification of research following 1989.

The results of the study show that within the Czech historiography, a central role is played by the seminal work of J. Papoušek (1928), which portrays the legionary movement as a key factor in securing Czechoslovakia’s independence. After 1989, significant contributions were made by K. Pichlík, B. Klípa, D. Zabloudilová, and R. Sak, who integrated political history with social studies approaches. Recent studies by J. Novák, J. Vaculík, T. Havlík, and M. Hošek have focused on specific aspects such as legal frameworks, gender relations, the organization of repatriation, military and technical issues.

The Anglo-American historiographical tradition originated with the military-historical essays of B. G. Baker, who examined the Czechoslovak Legion within a broader geopolitical framework. Subsequent studies by J. F. N. Bradley challenged the Soviet narrative of the so-called “Allied conspiracy” and demonstrated the spontaneous nature of the Legion’s anti-Bolshevik uprising in 1918. Contemporary American scholars such as J. Mohr and N. Fixler have reinterpreted the role of the Czechoslovak Legion as a quasi-state entity and explored the role of the press in shaping the international image of the legionnaires. German historians, in their examination of this topic, apply methods from military anthropology and gender studies, placing particular emphasis on the role of collective memory in the formation of national identity among the soldiers of the Czechoslovak Legion. A central thesis of their work is that the legionnaires were the “first Czechoslovaks,” playing a pivotal role in the creation of the national myth.

The analysis of the body of major scholarly works reveals a methodological shift from macro-historical studies of military and political processes to micro-historical explorations of specific aspects of daily life among soldiers of the Czechoslovak Legion, such as legal frameworks, gender relations, and interactions

with the local population. The source base has been significantly broadened through the inclusion of archival materials from various countries and a critical reassessment of earlier research. Several promising directions for Ukrainian historiography have been identified, i.e. researching the presence of legionnaires on Ukrainian territory and comparative analyses of the formation processes of Czechoslovak units and the specifics of establishing Ukrainian military formations from among prisoners of war, especially the “Bluecoaters” and “Greycoaters” Divisions.

Keywords: *historiography, Czechoslovak Legion, prisoners of war, repatriation, World War I, military formations.*

Постановка проблеми. Дослідження історії Чехословацького корпусу в Росії залишається одним із найяскравіших і багатоаспектних феноменів Першої світової війни. Актуальність цієї теми зумовлена кількома чинниками: по-перше, унікальність явища формування військових з’єднань з числа військовополонених; по-друге, вплив вояків Чехословацького корпусу на перебіг громадянської війни в Росії та боротьбі проти більшовизму; по-третє, ролі легіонерів у формуванні незалежної Чехословацької держави та їхнього позиціонування як чехословацької «армії без держави» впродовж Першої світової війни.

Чехословацький корпус у Росії – військове з’єднання, формування якого розпочалося наприкінці 1914 р. з числа полонених чехів та словаків зі складу австро-угорської армії, які потрапили в полон до росіян. До осені 1917 р. він нараховував у своєму складі близько 30 тис. вояків. Найдраматичнішою сторінкою в історії корпусу став період після Жовтневого перевороту, коли чехословацькі легіонери опинилися в центрі громадянської війни в Росії через повстання корпусу проти більшовиків у травні 1918 р. та їхнього довготривалого контролю над Транссибірською магістраллю.

Актуальність вивчення формування та репатріації Чехословацького легіону зумовлена еволюцією історіографічних підходів від традиційної військової історії до сучасних міждисциплінарних досліджень та необхідність критичного переосмислення усталених наративів. Методологічний аналіз окремих аспектів перебування легіонерів на теренах Росії та їхньої евакуації до Чехословаччини дозволяє глибше розкрити явища плекання національної ідентичності в умовах полону та специфіки створення військових формувань з числа полонених періоду Першої світової війни.

Ця проблематика набуває особливої ваги як перспективний напрям дослідження для української історіографії, оскільки частина історії Чехословацького корпусу безпосередньо пов'язана з українськими теренами, зокрема з Києвом. Крім того, історія функціонування Чехословацького корпусу дозволяє пролити додаткове світло на процеси творення військових частин з числа полонених, оскільки це має пряме відношення до процесу формування українських військових з'єднань під час Першої світової війни, зокрема «Синьожупанної» і «Сірожупанної» дивізій в Німеччині й Австро-Угорщині.

Таким чином, це актуалізує необхідність проведення системного аналізу наявної зарубіжної історіографії з історії Чехословацького корпусу в Росії з метою формування методологічного підґрунтя для подальших наукових досліджень з означеної проблематики, насамперед у контексті поглибленого дослідження цього феномену в українському вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна зарубіжна історіографія проблеми формування та репатріації Чехословацького корпусу в Росії характеризується переходом від традиційної військової історії до міждисциплінарних досліджень з акцептацією уваги на маловивчених аспектах феномену військових частин, утворених з полонених. Попри існування класичних праць міжвоєнного періоду та критичних досліджень 1960-х рр., новітні дослідження зосереджуються на правових, соціальних та

культурних питаннях. Чеські історики протягом останніх десятиліть (Я. Новак [1; 2; 3; 4; 5], Я. Вацулік [6], М. Гошек [7], Т. Гавлік [8] та ін.) спеціалізовано вивчали окремі аспекти цієї дослідницької теми: правове регулювання та гендерних відносини у Чехословацькому корпусі, організаційні механізми репатріації через міжнародні організації, військово-технічні питання формування артилерії, а також детальне вивчення окремих інцидентів з історії корпусу.

Американські дослідники (Дж. Мор [9], Н. Фікслер [10]) фокусувалися на ширших геополітичних аспектах та ролі преси у формуванні міжнародного іміджу корпусу, а також розробили оригінальні концептуальні інтерпретації корпусу як квазідержавного утворення. Німецькі історики (зокрема, Н. Штегманн [11]) використали методи військової антропології та гендерних студій для дослідження процесів формування національної ідентичності серед легіонерів корпусу. Загалом сучасна історіографія демонструє еволюцію від макроісторичних досліджень до мікроісторичних студій з використанням міждисциплінарних підходів, проте залишається недостатньо представленою в сучасному українському науковому дискурсі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість публікацій з історії Чехословацького корпусу в Росії, досі відсутній комплексний аналіз, який би систематизував і узагальнив трансформацію дослідницьких підходів у його вивченні у зарубіжній історіографії. Зокрема, був відсутній критичний аналіз того, як змінювалися інтерпретації ролі чехословацьких легіонерів у громадянській війні в Росії; недостатньо дослідженими залишаються питання зміни уявлень про вплив вояків корпусу на політичні та державотворчі процеси та функціонування цього з'єднання в якості «армії без держави», а також трансформація підходів до вивчення процесів формування національної ідентичності серед легіонерів крізь призму військової антропології та гендерних студій. Представлений

історіографічний огляд вперше здійснив системний порівняльний аналіз основних напрямів дослідження цієї проблематики у зарубіжній історіографії, виявивши основні дискусійні питання та окресливши перспективні напрямки дослідження цієї теми в українській історіографії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є систематизація та критичний аналіз історіографічного доробку, присвяченого процесу формування та репатріації Чехословацького корпусу в Росії у 1917–1920 рр. Стаття спрямована на виявлення основних тенденцій розвитку наукової думки з цієї проблематики та з'ясування ступеня вивченості різних аспектів життєдіяльності вояків корпусу. Особлива увага приділяється аналізу методологічних підходів, що застосовуються дослідниками, та окреслення перспективних напрямів подальших наукових досліджень на цю тему.

У процесі дослідження застосовано комплекс загальнонаукових (класифікації, типологізації, аналізу і синтезу) та спеціально-історичних (історико-порівняльний, історико-системний, проблемно-хронологічний) методів. Методи аналізу й синтезу забезпечили систематизацію та критичне узагальнення доробку дослідників, присвячених вивченню Чехословацького корпусу. Історико-порівняльний метод надав можливість зіставити підходи різних національних історіографічних шкіл до інтерпретації ролі Чехословацького легіону в Першій світовій війні та громадянській війні в Росії. Проблемно-хронологічний підхід сприяв виявленню та зміщенню дослідницьких парадигм від «традиційних» підходів у царині військово-політичної історії до сучасних міждисциплінарних студій. Історико-системний метод забезпечив комплексний аналіз історіографії з проблеми Чехословацького корпусу як цілісної системи взаємопов'язаних концепцій та інтерпретацій.

Завдання статті:

1) Систематизувати наявний науковий доробок з дослідження проблеми формування, функціонування та репатріації Чехословацького корпусу в Росії у 1917–1920 рр. у чеській, англо-американській та німецькій історіографічних традиціях.

2) З'ясувати спільні риси та розбіжності у трактуванні ключових аспектів проблеми (причин антибільшовицького повстання, ролі корпусу в громадянській війні в Росії, процесів формування національної ідентичності, специфіки репатріації) та визначити дискусійні питання в історіографії, присвяченій цій темі.

3) Проаналізувати трансформацію методологічних підходів у вивченні Чехословацького корпусу – від героїчного наративу 1920-х рр. та традиційних підходів військово-політичної історії до сучасних міждисциплінарних досліджень крізь призму культурних, правничих, гендерних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чехословацький корпус у Росії почав формуватися в кінці 1914 р. як добровольчий підрозділ з чехів та словаків, зокрема з числа полонених – вояків австро-угорської армії. Спершу це були невеликі загони, відомі як «Чеська дружина» [12, S. 18, 45]. До осені 1917 р. був сформований повноцінний армійський корпус з двох дивізій [12, S. 47; 13, P. 4]. Особливого значення набула Зборівська битва 1–2 липня 1917 р., що призвело до його подальшого укрупнення шляхом створення спеціалізованих підрозділів, зокрема артилерійського дивізіону на підставі наказу генерала О. Брусилова [14, P. 442; 8, S. 186].

У цей період формування Чехословацького корпусу відбувалося під великим впливом союзницьких сил Антанти, зокрема Франції, що була зацікавлена у переведенні на Західний фронт близько 30 тис. полонених чехів і словаків [15, P. 61]. Британське військове командування розглядало можливість використання чехословацьких сил не для евакуації до Франції, а

для операцій у Сибіру, що передбачало можливе залучення корпусу для союзницьких операцій [13, Р. 12].

Після Жовтневої революції відносини командування корпусу з більшовиками ускладнилися. Попри дозвіл Раднаркому від 14 березня 1918 р. на проїзд Чехословацького корпусу через Сибір, японська висадка у Владивостоці 5 квітня 1918 р. викликала підозри більшовицького уряду щодо можливого зв'язку між рухом вояків корпусу та японською інтервенцією [13, Р. 7–9]. Після інциденту 14 травня 1918 р. в Челябінську розпочалося повстання Чехословацького корпусу, в результаті чого легіонери взяли під свій контроль ключові пункти від Ртіщева до Владивостока, опанувавши таким чином усією Транссибірською магістраллю [12, S. 69; 14, Р. 444].

Проте втрата Казані у вересні 1918 р. призвела до заколотів у полках Чехословацького корпусу і деморалізації частини вояцтва [16, Р. 150–151], тоді як проголошення незалежності Чехословаччини та завершення Першої світової війни зумовили втрату Чехословацьким корпусом розуміння мети своєї подальшої боротьби [10, Р. 79]. Попри це протистояння Чехословацького корпусу з більшовиками тривало до 1920 р. [9, Р. 67–89]; коли розпочалася його евакуація до Чехословаччини через Владивосток, останні підрозділи повернулися додому в листопаді цього року [6, S. 153–154].

Чеська історіографія Чехословацького корпусу бере свій початок ще з 1920-х рр., а найбільш репрезентативною працею цього періоду стала монографія Ярослава Папоушека 1928 р., яка заклала основи офіційного наративу про чехословацькі легіони як ключовий чинник здобуття державної незалежності. Я. Папоушек розглянув присутність Чехословацького корпусу в Росії в ширшому контексті боротьби за незалежність Чехословаччини та міжнародної дипломатії Першої світової війни, акцентувавши свою увагу на ролі Томаша Гарріґа Масарика та Едварда Бенеша, а також значення російської

революції як сприятливого чинника для формування армійського корпусу в контексті розгортання чехословацького військового руху.

Автор зосередився на особливостях формування Чехословацького корпусу – від створення перших добровольчих загонів у серпні 1914 р. до повноцінного армійського корпусу в 1917 р. за підтримки Т. Масарика, а також виступу його вояків проти більшовиків та зайнятті пунктів від Ртіщева через Пензу, Челябінськ, Омськ і Іркутськ до Владивостока у травні 1918 р. [12, S. 69]. Я. Папоушек героїзував дії Чехословацького корпусу, цитуючи Ллойда Джорджа, що «історія пригод і тріумфу цієї маленької армії справді є однією з найвеличніших епопей в історії» [12, S. 71]. Його праця стала зразком національної історіографії про Чехословацький корпус міжвоєнного періоду, сформувавши легіонерський міф як невід’ємну частину національної ідентичності.

До 1990-х рр. історія корпусу в 1914–1922 рр. практично не розглядалася, що було зумовлене ідеологічними обмеженнями Чехословаччини за доби соціалізму. Винятком став В. М. Фіц – чеський дослідник в еміграції, який у 1978 р. опублікував фундаментальне англomовне дослідження, присвячене протистоянню Чехословацького корпусу з більшовиками, за яку в 1998 р. президент Вацлав Гавел нагородив його Орденом Т. Г. Масарика. На початку 2000-х рр. В. М. Фіц підготував розширене тритомне дослідження про роль Чехословацького корпусу в Росії у боротьбі за незалежність Чехословаччини, класифікувавши його як «армію без держави», що прагнула набути легітимності на міжнародному рівні [17; 18, P. 85–147, 221–248].

Сучасна чеська історіографія (після 1989 р.) з проблематики Чехословацького легіону була започаткована низкою ґрунтовних монографічних досліджень. Однією з перших стала колективна монографія К. Пихліка, Б. Кліпи та Д. Заблоуділової, яка узагальнила та систематизувала відомості про виникнення, розвиток і особливості трансформації

чехословацького легіонерського руху [20, S. 160–185, 212–252]. Р. Сак у своїй монографії поєднав методи політичної історії з підходами соціальної історії, що дозволило йому не лише відтворити події від створення добровольчих формувань до завершення сибірського *анабазису* (тривалого військового походу недружньою територією), але й розкрити моральні дилеми та складнощі ідеологічного самовизначення для легіонерів [Sak, S. 172–198, 215–247].

Варто також згадати про дисертацію Д. Заблоуділової, яка зосередилася на такому маловивченому явищі як специфіка трансформації полонених чехів і словаків у політично мотивованих військовиків, поєднавши у дослідженні елементи соціальної історії, просопографії та історії повсякдення із застосуванням широкого комплексу джерел з чеських, російських та словацьких архівів [21, Р. 36–48, 102–119, 151–172].

Ще кілька праць з обширу чеської історіографії були присвячені поглибленому вивченню окремих аспектів, дотичних проблематиці Чехословацького корпусу. Зокрема, М. Гошек уперше детально розкрив Хайларський інцидент 11 квітня 1920 р. – збройне зіткнення за участі японських військ, росіян та чехословацьких легіонерів на завершальному етапі евакуації останніх з Сибіру. Дослідник застосував компаративний підхід, ґрунтуючись на японських архівах Генерального штабу армії та Міністерства закордонних справ, чеських та китайських матеріалах для першого комплексного вивчення обставин інциденту, продемонструвавши, як різні національні інтерпретації подій створювали спекуляції та непорозуміння між командуваннями і вояками Чехословацького корпусу та японської армії [7, S. 103–122, 113–114].

У свою чергу Я. Вацулік дослідив організаційно-адміністративні аспекти репатріації Чехословацького корпусу, показавши як репатріаційний відділ Міністерства народної оборони Чехословаччини та міжнародні

організації (американська Християнська асоціація юнаків, ліквідаційна комісія у Відні, Ліга Націй) вирішували проблему евакуації вояків з російських територій [6, S. 149–161]. Т. Гавлік, Л. Потужак, О. Пекарж та М. Швєглік простежили процес створення чехословацького артилерійського дивізіону після битви при Зборові на підставі відповідного наказу генерала О. Брусилова №570/1917 та його трансформацію до повноцінного військового з'єднання [8, S. 184–195].

Я. Новак суттєво розширив уявлення про історію перебування Чехословацького корпусу в Росії крізь призму комплексного дослідження входження жінок до складу корпусу та їхньої системної дискримінації у статусі легіонерів [1, S. 12–19], розробки правових засад їх життєдіяльності, процесу ухвалення військового кримінального кодексу і форм військового покарання [4; 5, S. 49–65], питання шлюбного права та його трансформацію від повної заборони до схвалення [2, S. 51–60; 3, S. 141–144].

Англо-американська історіографія Чехословацького корпусу розпочалася з робіт сучасників подій – військових та дипломатів. Однією з перших робіт на цю тему стала стаття 1921 р. підполковника Б. Г. Бейкера, яка являє собою військово-історичний нарис на основі британських військових звітів та відомостей учасників подій. Бейкер концептуально відтворив процес функціонування Чехословацького корпусу як «один з найвеличніших епосів в історії», порівнюючи його з походом десяти тисяч грецьких воїнів під проводом Ксенофонта у 401–399 рр. до н.е., і детально описав передумови формування корпусу, у т. ч. епізод з 28-м піхотним полком «Діти Праги», який перейшов на бік росіян під час битви при Лімановому в грудні 1915 р., а також участь Чехословацького корпусу в наступі під Зборовом та «історичний відступ ста тисяч» до Владивостока [4, P. 440–445].

Відомий американський дипломат, політолог та історик Дж. Кеннан у 1957 р. розглянув діяльність Чехословацького корпусу як ключовий фактор у

розвитку російсько-американських відносин влітку 1918 р., підкреслюючи, що «не існувало жодного іншого фактору, який відіграв би більш значущу роль» у цих відносинах. Дж. Кеннан комплексно проаналізував як внутрішні аспекти формування легіону, так і зовнішні геополітичні чинники, детально висвітливши складні перемовини між чехословацьким командуванням та більшовицькою владою після жовтневого перевороту, включно з рішенням Раднаркому від 14 березня 1918 р. про дозвіл на проїзд Чехословацького корпусу через Сибір та подальші ускладнення у зв'язку з телеграмою Й. Сталіна від 26 березня ц. р., що вимагала роззброєння підрозділів [13, Р. 3–14].

Якісно новий етап англо-американської історіографії розпочався з досліджень Дж. Ф. Н. Бредлі, який у 1960-х рр. застосував критичний підхід з метою переосмислення традиційних історіографічних підходів до аналізу історії перебування Чехословацького корпусу на теренах Росії. Центральною тезою досліджень Бредлі було твердження про те, що повстання легіону проти більшовиків не було результатом «союзницької змови», як стверджувала радянська історіографія, а стало наслідком комплексу факторів, серед яких найважливішими були недосвідченість чехословацького військового командування, яке перебувало в стані «всепроникного страху перед німецькою армією» [16, Р. 124–151; 22, Р. 275–292]. Бредлі спростував радянську версію про заздалегідь спланований союзницький заколот, підтвердивши, що повстання розпочалося спонтанно після інциденту в Челябінську 14 травня 1918 р., а чеські офіцери діяли під тиском солдатів, які відмовлялися здаватися більшовикам через страх бути переданими німцям.

Сучасний етап англо-американської історіографії характеризується поєднанням різних методологічних традицій. Дж. Мор у монографії застосувала комплексний міждисциплінарний підхід, поєднуючи аналіз політичних, соціальних та військових аспектів. Дослідниця детально

відтворила шлях Чехословацького корпусу від моменту більшовицького жовтневого перевороту до евакуації через Владивосток у 1920–1922 рр., розглянувши участь легіонів у формуванні уряду О. Колчака, їхню амбівалентну роль для країн-учасниць іноземної інтервенції в Росії у 1918–1922 рр. та результати дипломатичних перемовин щодо подальшої долі корпусу [9, Р. 67–89, 112–137, 142–158]. Дослідниця також присвятила значну увагу аналізу інформаційних кампаній в американській і британській пресі про Чехословацький корпус та його міжнародний імідж як героїчного «потягу свободи», обстоюючи це як фактор, що вплинув на політику Антанти щодо Громадянської війни в Росії [9, Р. 159–173).

Н. Фікслер дослідив Чехословацький корпус як квазідержавне утворення, проаналізувавши його успіхи крізь призму трьох ключових факторів: нетрадиційної структури, адаптивної дипломатичної політики та здатності до самозабезпечення, стверджуючи, що легіон функціонував як Чехословаччина «*in absentia*» з власною командною ієрархією, незалежною зовнішньою політикою та автономною економікою, у т. ч. завдяки діяльності Банку легіонерів, заснованого в 1918 р. [10, Р. 73–85].

Німецька історіографія історії функціонування Чехословацького корпусу формувалася переважно в рамках досліджень з обширу міжнародних відносин та збройних конфліктів Першої світової війни. Найбільш ґрунтовна німецькомовна праця про чехословацьких легіонерів в Росії – авторства Г. Тунінг-Ніттнер. Принципова відмінність цієї праці від попередніх досліджень полягає в прагненні дослідника не лише зафіксувати воєнну діяльність легіону, але й проаналізувати політичну та ідеологічну орієнтацію легіонерів під час заснування Чехословацької держави та їхню інтеграцію в чеське суспільство після повернення додому. Варто також відзначити, що на думку Г. Тунінг-Ніттнер найважливішою спадщиною військових підрозділів

став «міф» про Чехословацький корпус, який зміцнив чеський націоналізм і патріотизм, не створюючи при цьому традиції мілітаризму [23, Р. 306–307].

Німецькомовна історіографічна традиція також розвинула культурно-історичний підхід до вивчення легіонерської проблематики, найяскравішим прикладом якого стала стаття Н. Штегманн з комплексним аналізом формування ідентичності чехословацьких легіонерів та їхньої ролі у творенні національного міфу Першої Чехословацької Республіки. Дослідження Н. Штегманн поєднало методи військової антропології, гендерних студій та дослідження колективної пам'яті з особливою увагою на «точках перетину національних, соціальних та гендерних ідентичностей» [11, S. 29]. Центральною тезою її дослідження є твердженням про те, що чехословацькі легіонери стали прототипом «чехословака» і відіграли провідну роль у створенні національного міфу, оскільки «легіонери були першими чехословаками» [11, S. 46], а їхня ідентичність формувалася на основі протистояння державній ідеології Австро-Угорській імперії та прагнення до заснування демократичної національної держави. У контексті Чехословацького корпусу Н. Штегманн також висвітлила феномен «громадянина-солдата», відповідно до якого легітимність участі в бойових діях ґрунтувалася на моральних мотивах та ідеї створення майбутньої чехословацької держави, а не на «жорсткому принципі наказу-підпорядкування» [11, S. 32–33].

Наукові праці, в яких йдеться про різні аспекти формування, життєдіяльності та репатріації Чехословацького корпусу в Росії у 1914–1922 рр., демонструють поступову зміну парадигми процесу вивчення цієї теми – від традиційної військової історії до міждисциплінарних досліджень. Ранні праці 1920-х рр. зосереджувалися переважно на описі військово-політичних подій у хронологічній послідовності. Я. Папоушек та Б. Г. Бейкер долучилися до створення героїчного наративу про діяльність корпусу,

підкреслюючи масштабність його участі у військових діях, відважність легіонерів та їх роль у становленні чехословацької держави.

У наступні десятиліття серед авторів досліджень спостерігалось критичне переосмислення історичного контексту та значення Чехословацького корпусу в Росії у період Першої світової війни. Зокрема, Дж. Ф. Н. Бредлі мав на меті спростувати радянське трактування про т. зв. «союзницьку змову», натомість доводячи, що повстання корпусу в 1918 р. мало спонтанний характер та було зумовлене внутрішніми факторами, зокрема страхом опинитися в німецьких руках. Дж. Кеннан зосередився на зовнішньополітичних аспектах, розглядаючи існування корпусу в контексті російсько-американських відносин станом на літо 1918 р.

Історіографічний доробок 1990-х рр. представлений комплексними дослідженнями з історії Чехословацького корпусу. К. Пихлік, Б. Кліпа та Д. Заблоуділова видали ґрунтовні праці, зосередивши свою увагу на військово-політичних та соціальних факторах, які впливали на життєдіяльність Чехословацького корпусу. В. М. Фіц розробив концепцію корпусу як «армії без держави», акцентуючи на міжнародно-правових аспектах його визнання, у той час як Сак поєднав політичну історію з елементами соціальної історії та психології, досліджуючи моральні дилеми та ідеологічні суперечності серед чехословацьких легіонерів в Росії.

Новітні дослідження зосереджуються на окремих аспектах дослідження з поглибленим вивченням правових та інституційних питань. Так, зокрема, Дж. Мор звернула увагу на роль преси та громадської думки у формуванні візії вояків корпусу в міжнародному контексті. Н. Штегманн застосувала культурно-антропологічний підхід, зосереджуючись на конструюванні національної ідентичності через методи військової антропології, гендерних студій та дослідження колективної пам'яті. Новак зосередився на вивченні гендерного аспекту, військового права та соціального регулювання,

представляючи корпус як складну соціальну структуру з власними правовими нормами. Я. Вацулік досліджував організаційні аспекти репатріації, тоді як Т. Гавлік та його співавтори зосередилися на військово-технічних питаннях формування артилерійського підрозділу в складі корпусу.

Якщо раніше автори праць зосереджувалися на різних аспектах формування, особливостях антибільшовицького повстання та репатріації вояків Чехословацького корпусу в міжнародному контексті, то в новітніх дослідженнях більший наголос зроблено на внутрішню організацію корпусу, міжособистісні відносини між легіонерами, правове регулювання їхнього становища та повсякденних практик з легіонерського досвіду. Варто також виділити кілька основних тенденцій новітнього історіографічного процесу: поступове розширення джерельної бази досліджень та методології, використання міждисциплінарних підходів та звернення до малодосліджених аспектів, таких як гендерні відносини, правові норми та культурна пам'ять.

Висновки. Сучасна зарубіжна історіографія демонструє якісну еволюцію від традиційної описової військової історії ХХ ст. до міждисциплінарних досліджень останніх десятиліть. Ранні праці 1920-х рр. заклали основи героїчного наративу про легіонерський рух як одного з ключових факторів у здобутті незалежності Чехословаччини. На межі 1950-х – 1960-х рр. історіографічний доробок західних дослідників поповнився кількома вартісними працями, які спростовували радянські інтерпретації про т. зв. «союзницьку змову», і одночасно розкривали складність геополітичних чинників, що впливали на процес формування Чехословацького корпусу та життєдіяльності вояцтва з його складу.

Новітній етап історіографії характеризується переходом від макроісторичних досліджень до спеціалізованих мікроісторичних студій. Чеські дослідники (Я. Новак, Я. Вацулік, Т. Гавлік та ін.) зосередилися на правових аспектах функціонування корпусу, гендерних відносинах,

організаційних механізмах репатріації та окремих епізодах бойової діяльності легіону, в той час як американські та німецькі історики (Дж. Мор, Н. Фікслер, Н. Штегманн та ін.) розробили оригінальні концептуальні інтерпретації корпусу як квазідержавного утворення, внівши цим вагомий внесок у культурно-антропологічний вимір вивчення процесів формування національної ідентичності та зовнішнього сприйняття легіонерів через застосування методів військової антропології та гендерних студій.

Методологічно спостерігається значне розширення дослідницького інструментарію: від традиційних методів політичної та військової історії до міждисциплінарних підходів, що поєднують соціальну історію, просопографію, історію повсякдення, військову антропологію та дослідження колективної пам'яті. Джерельна база досліджень суттєво розширилася завдяки залученню матеріалів з архівосховищ різних країн та критичному переосмисленню джерельної інформації.

Аналіз сучасної історіографії виявляє кілька перспективних напрямів для подальших досліджень, особливо актуальних для української історичної науки. Історія Чехословацького корпусу в українському контексті залишається недостатньо дослідженою, що відкриває можливості для досліджень процесів формування різних військових частин з полонених у Центрально-Східній Європі.

Зокрема, плідним є порівняння досвіду Чехословацького корпусу потребує зі специфікою творення українських військових формувань періоду Першої світової війни, зокрема «Синьожупанної» і «Сірожупанної» дивізій в Німеччині й Австро-Угорщині. У цьому контексті варто враховувати й досвід формування Польських легіонів під командуванням Юзефа Пілсудського, частина яких також комплектувалася з полонених царської армії. Такий компаративний підхід дозволить глибше зрозуміти загальні тенденції у

створенні національних військових формувань з полонених та особливості їхньої репатріації.

Розвиток цих досліджень може провадитися за ключовими напрямками, такими як аналіз особливостей формування національної ідентичності серед полонених різних національностей; дослідження інституційних механізмів репатріації та їхнього впливу на державотворчі процеси; глибше вивчення правових аспектів функціонування цих формувань та їхнього позиціонування на міжнародній арені. Особливої уваги заслуговує створення колективного портрета полонених як соціальної групи з аналізом їхнього соціального походження, освітнього рівня, професійного досвіду та мотиваційних чинників участі у національно-визвольних рухах. Компаративне дослідження подальшої ролі колишніх полонених у розбудові збройних сил нових національних держав дозволить виявити закономірності трансформації військового досвіду полону в контексті державотворення. Для цього варто застосувати методи просопографії та ґрунтовно дослідити джерела особового походження для вивчення історії військових формувань з числа полонених як інструменту націєтворення.

Реалізація цих дослідницьких завдань потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує методи політичної та соціальної історії, історичної антропології, гендерних студій тощо. Особливо важливим є залучення широкого кола джерел, що дозволить створити повну картину функціонування військових формувань з полонених періоду Першої світової війни. Це дозволить зробити значущий внесок у розуміння процесів державотворення в Центрально-Східній Європі на початку ХХ ст. Системний аналіз зарубіжної історіографії Чехословацького корпусу також створює методологічне підґрунтя для поглибленого дослідження цього феномену в українському вимірі та може сприяти інтеграції української історіографії у широкий

контекст європейських досліджень з історії Першої світової війни та її наслідків.

Список використаних джерел:

1. Novák J. Women of the Legion: Unrecognised Members of the First Czechoslovak Army. *Vesnik pravne istorije*. 2020. №1(2). Pp. 171–193. DOI: https://doi.org/10.51204/HLH_20207A (дата звернення: 28.04.2025).
2. Novák J. Dishonourable discharge in the military criminal law of the Czechoslovak Legion in Russia. *Herald of Legal History*. 2023. №4(1). Pp. 43–63. DOI: https://doi.org/10.51204/HLH_23103A (дата звернення: 28.04.2025).
3. Novák J. Omezení sňatků v československých legiích na Rusi a jeho důsledky. *Právněhistorické studie*. 2023. №53(2). S. 137–146. DOI: <https://doi.org/10.14712/2464689X.2023.29> (дата звернення: 28.04.2025).
4. Novák J. Projekt kodeksu karnego wojskowego oraz prawo Legionu Czechosłowackiego w Rosji. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G (Ius)*. 2023. №70(3). S. 49–65. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/g.2023.70.3.49-65> (дата звернення: 28.04.2025).
5. Novák J. The Draft of the Military Criminal Code and the Law of the Czechoslovak Legion in Russia. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G (Ius)*. 2023. №70(3). Pp. 49–65. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/g.2023.70.3.49-65> (дата звернення: 28.04.2025).
6. Vaculik J. Repatriace válečných zajatců a legionářů z Ruska do ČSR po Velké válce. *Paginae Historiae*. 2022. №1. S. 149–161. URL: https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2024/03/PH_30_1_2022_Vaculik_149_161.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
7. Hošek M. The Hailar Incident: The Nadir of Troubled Relations between the Czechoslovak Legionnaires and the Japanese Army, April 1920. *Acta Slavica*

Iaponica. 2011. №29. Pp. 103–122. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/acta/29/06Hosek.pdf> (дата звернення: 28.04.2025).

8. Havlík T., Potužák L., Pekař O., Švehlík M. The formation of artillery in the Czechoslovak legions in Russia. *Vojenské rozhledy*. 2024. №2. Pp. 183–194. URL: <https://www.vojenskerozhledy.cz/en/kategorie-clanku/997-vojenske-rozhledy/994-ruzne/19872-vznik-delostrelectva-u-ceskoslovenskych-legii-v-rusku> (дата звернення: 28.04.2025).

9. Mohr J. M. The Czech and Slovak Legion in Siberia, 1917–1922. McFarland, 2012. 264 pp.

10. Fixler N. W. An inconceivable odyssey: The Czechoslovak Legion in Russia, 1914–1918. *Central Europe Yearbook*. 2019. №1. Pp. 73–85. URL: <https://pubs.lib.umn.edu/index.php/cey/article/view/1691> (дата звернення: 28.04.2025).

11. Stegmann N. Soldaten und Bürger: Selbstbilder tschechoslowakischer Legionäre in der Ersten Republik. *Mitteilungen der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*. 2002. №61(1). Pp. 25–41. DOI: <https://doi.org/10.1524/mgzs.2002.61.1.25> (дата звернення: 28.04.2025).

12. Papoušek J. The Czechoslovak nation's struggle for independence. Prague: Orbis Library, 1928. 85 pp.

13. Kennan G. F. The Czechoslovak Legion. *Russian Review*. 1957. №16(4). Pp. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.2307/125745> (дата звернення: 27.05.2025).

14. Baker B. G. The Czecho-Slovak Legion. *Royal United Services Institution. Journal*. 1921. №66(463). Pp. 440–445. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071842109434621> (дата звернення: 28.04.2025).

15. Wightman G. T. G. Masaryk and the Czechoslovak Legion in Russia. In H. Hanak (Ed.), T. G. Masaryk (1850–1937). Palgrave Macmillan, 1990. Pp. 57–70. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-20576-9_5 (дата звернення: 28.04.2025).

16. Bradley J. F. N. The Czechoslovak revolt against the Bolsheviks. *Soviet Studies*. 1963. №15(2). Pp. 124–151. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136308410353> (дата звернення: 28.04.2025).
17. Fic V. M. The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion: The Origin of Their Armed Conflict, March–May 1918. Abhinav Publications, 1978. 495 pp.
18. Fic V. M. Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918 (Vol. 1). Praha, Česko: Academia, 2006. 342 s.
19. Českoslovenští legionáři (1914–1920) / Karel Pichlík, Bohumír Klípa, Jitka Zabloudilová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1996. 282 s.
20. Sak R. Anabáze: Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920). Jinočany, Česko: H&H, 1996. 174 pp.
21. Zabloudilová J. *V ruském zajetí: Organizace zajatých Čechů a Slováků v Rusku v letech 1914–1918 a vznik československého vojska*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2007. 262 pp.
22. Bradley J. F. N. The Allies and the Czech revolt against the Bolsheviks in 1918. *The Slavonic and East European Review*, 1965. №43(101). Pp. 275–292. URL: <https://www.jstor.org/stable/4205653> (дата звернення: 28.04.2025).
23. Zuber F. R. Gerburg Thunig-Nittner, Die tschechoslowakische Legion in Russland. Ihre Geschichte und Bedeutung bei der Entstehung der 1. tschechoslowakischen Republik. In Marburger Ostforschungen, Vol. XXX. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1970. Pp. XX, 299. DM 48. *Austrian History Yearbook*. 1975. №11. P. 306. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0067237800015691> (дата звернення: 28.04.2025).